

А. М. ПЕРЕПЕЛЮК. ПРИРОДА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Розкривається багатогаспектний характер правозастосування, визначається його природа, мета здійснення. Досліджено поняття застосування права та акцентовано увагу на суб'єктах, які забезпечують цей різновид реалізації права.

Ключові слова: правореалізація, правозастосування, суб'єкти застосування права.

Раскрывается многоаспектный характер правоприменения, определяется его природа, цель осуществления. Исследовано понятие применения права и акцентировано внимание на субъектах, которые обеспечивают этот вид реализации права.

Ключевые слова: правореализация, правоприменение, субъекты применения права.

The article contains the emphasis on the multi-aspect character of law enforcement; determines its nature and the purpose of its performance. It includes the concept of law enforcement and also highlights the legal subjects, who provide this type of law realization.

Key words: law realization, law enforcement, legal subject of law enforcement.

Актуальність дослідження проблем застосування права визначається значенням цього різновиду юридичної діяльності. Без сумніву, застосування норм права після правотворчості є другим за значенням фактором, який істотно впливає на правове регулювання. Саме суттєвим юридичним значенням індивідуально-правової діяльності, яка здійснюється компетентними органами держави пояснюється належність правозастосування до елементів правової системи, саме ця діяльність дає можливість розмежувати правотворчість та індивідуально-правове регулювання. Правозастосування відображає важливий аспект права, де індивідуально-правова діяльність набуває за основними своїми рисами характеру саме застосування норм права і, отже, виконує в основному правозабезпечувальну функцію¹. Якщо органи правотворчості закладають у правову систему загальні програми поведінки, то органи застосування права покликані забезпечити приведення в життя загальних програм, конкретизоване їх втілення в реальних життєвих процесах. Основу вчення про застосування права як активної творчої, організаційної діяльності було закладено П.О. Недбайло².

Достатньої уваги цій категорії було приділено в радянській правовій теорії. У цьому аспекті важливого значення мають праці Н.Г. Александрова, С.С. Алексеева, Я.М. Брайніна, Н.Н. Вопленка, В.М. Горшенєва, І.Я. Дюрягіна, Л.Б. Зуся, П.С. Елькінда, В.В. Лазарева, А.С. Піголкіна, Ю.С. Решетова, Ю.Г. Ткаченко, Ю.О. Тихомирова, В.О. Юсупова, Е.П. Шикіна. Проблеми правозастосування аналізуються у працях сучасних українських вчених С.В. Бобровник, Д.О. Бочарова, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, С.Л. Лисенкова, Б.В. Малишева, О.В. Москалюка, О.В. Павлишина, Н.М. Пархоменко, Т.І. Тарахонич та ін.

Застосування права – одна з найбільш актуальних і життєвих проблем реальної практики і теорії права. Ще М.М. Фіолетов підкреслював, що в питаннях застосування права «особливо яскраво і наочно виявляються ті нерозривні зв'язки, які об'єднують проблеми загальної теорії права із самою гущезо конкретного правового життя, з важливими питаннями юридичної практики»³. Ця думка, вис-

ловлена понад сімдесят років тому, не втрачає своєї значущості і до тепер.

«Практична спрямованість теорії правозастосування, природно, зумовлюється її безпосередньо прикладним характером, – зазначає П.М. Рабінович – адже, майже всі службові обов’язки професійних юристів зосереджуються на застосуванні юридичних норм, або на їх забезпеченні. Тому як для майбутніх юристів, так і для осіб, що вже працюють у даній сфері, ці питання набувають, мабуть, найбільшого практичного значення»⁴.

Правозастосування є особливою формою правореалізації, яка має комплексний характер, оскільки застосування одних норм права одночасно вимагає дотримання, виконання та використання інших. Крім того, І.Я. Дюрягін зазначає, що правозастосування, поряд з правотворчістю, являє собою один із способів державно-правового впливу на суспільні відносини, а точніше їх регулювання⁵. Фактично, правозастосування є єдиним засобом реалізації державного примусу в процесі правового регулювання.

За таких умов досконале оволодіння такою юридичною категорією, як правозастосування набуває важливого і навіть парадигмального значення⁶.

Складність та теоретико-прикладне значення правозастосування обумовлюють різноманітність підходів до визначення цієї категорії, її суб’єктів та характеристики державно-владного характеру цієї діяльності. Швидкоплинні зміни, що відбуваються у суспільстві, потребують переосмислення правозастосовчої діяльності, що, зокрема, пов’язано з виникненням абсолютно нових суб’єктів правозастосування, трансформацією взаємовідносин між його учасниками; необхідністю вдосконалення правореалізаційного процесу, підвищення його ефективності, зміцнення гарантій прав і свобод громадян, посилення їх правової захищеності.

Одним з напрямків такого підходу є розуміння правозастосовчої діяльності як особливої, самостійної складової багатоелементного механізму реалізації юридичних норм, що також володіє власним механізмом, структурою, закономірностями, формою, процедурами, критеріями ефективності тощо.

Насамперед, ми б хотіли ще раз торкнутися визначення поняття та характеру правозастосування, яке до сьогодні не зменшує актуальності. В сучасній науковій літературі переважна більшість дефініцій правозастосування мають комплексний характер, тобто є такими, що містять вказівку на здійсненні операції в межах цієї діяльності та очікуваний результат. Зокрема, при визначенні правозастосування основними, зазвичай, виступають поняття: «діяльність державних органів» (П.Галанза, І.Фарбер, М.Хангалов), «діяльність державних органів (посадових осіб) та уповноважених на те громадських органів» (Ю.Бро, Є.Додін, І.Дюрягін, П.Рабінович), «діяльність державних органів, громадських організацій, а за державним уповноваженням – і громадян» (В.Лазарев, П.Недбайло). Тобто це дає нам можливість визначити правозастосування як різновид юридичної діяльності⁷, і оскільки, в будь-якому випадку застосування норм права здійснюється від імені держави, чи за державним уповноваженням та виключно в межах наданої компетенції, то усі вищезазначені суб’єкти належать до обсягу поняття «компетентний суб’єкт».

У правовій літературі обґрунтовується інший підхід до визначення поняття правозастосування через акцентування уваги на результат або мету застосування норм права: вирішення юридичної справи; видання індивідуальних державно-владних приписів (акту застосування права); здійснення акту застосування. Зокрема, до таких належать ідея О.Ф. Скакун відповідно до якої застосуванням норм права вважають винесення індивідуально-конкретних державно-владних правових актів⁸; Б.В. Малишев та О.В. Москалюк, в свою чергу, визначають правозастосування як управлінську діяльність з винесення індивідуально-конкретних

приписів, якими одним учасникам правовідносин надаються права, а на інших покладаються обов'язки⁹. На думку І.Я. Дюрягіна, «застосування норм права – це здійснювана в спеціально визначених законом формах державно-владна організаційна діяльність компетентних суб'єктів із приводу видання індивідуально-конкретних правових приписів»¹⁰. Отже, всі наведені вище поняття оцінюють правозастосування в діяльнісному аспекті, вказуючи при цьому на остаточний результат або підсумок правозастосовчої діяльності.

Проте застосування права передбачає не тільки здійснення наданих державою повноважень шляхом прийняття індивідуальних приписів. Адже, правозастосування – це підведення конкретного життєвого випадку під загальну норму права та вирішення на її основі реальної ситуації. «Така поведінка має вид силогізму, в якому великою посилкою є норма права, малою – фактичні обставини даного конкретного випадку, а випливає із них висновок, який дає відповідь на певне юридичне питання»¹¹. Відповідно, правозастосування відображає важливий аспект правової системи, за допомогою якого до елементів цієї системи включаться індивідуальне, піднормативне регулювання, яке головною мірою покликане забезпечити приведення в життя вимог юридичних норм. У цьому виявляється головне призначення правозастосування, яке знаходить свій вираз у правозабезпечувальній функції та у функції індивідуального регулювання суспільних відносин.

Отже, якщо визначати поняття правозастосування через його мету, то варто вказати насамперед на реалізацію норм права, яка вже, в свою чергу, здійснюється шляхом прийняття індивідуально-конкретизуючих актів. Тому, на нашу думку, буде правомірним запропонувати власне визначення застосування норм права, виходячи з вищенаведених аргументів. Правозастосування – це управлінська, державно-владна, організуюча діяльність компетентних суб'єктів права, метою якої є реалізація правових норм, шляхом прийняття індивідуально-конкретизованих приписів.

На основі цього формулювання можна виокремити наступні ознаки правозастосування як різновиду юридичної діяльності:

- це управлінська за характером діяльність, за допомогою якої реалізується державне управління в соціально-правовій сфері. Правозастосування поряд із правотворчістю є одним із засобів державно-правового впливу на суспільні відносини з метою їх регулювання;

- державно-владний характер передбачає здійснення правозастосування виключно суб'єктами, наділеними владними повноваженнями в межах наданої їм компетенції. У разі, якщо державний орган передає частину своїх повноважень окремим фізичним особам, то в процесі реалізації норм права вони виступають не як фізичні особи, а як представники цього державного органу, які діють від його імені та за його дорученням;

- правозастосування – організаційна діяльність уповноважених суб'єктів, націлена на розвиток відносин між людьми та їх формуваннями в межах закону;

- це діяльність, що забезпечує індивідуальну регламентацію та правозабезпечення, тобто має такий характер, що передбачає прийняття конкретизованих та індивідуалізованих владних приписів, які визначають суб'єктивні права й обов'язки адресатів приписів, та забезпечують їх фактичну реалізацію адресатами. Таким чином, досягається персоніфікація, індивідуалізація правових норм¹².

- правозастосування завжди має підзаконний (піднормативний) характер, оскільки здійснюється на основі діючого законодавства та в його межах, в тому числі і у випадках застосування норми права за аналогією;

– застосування норм права здійснюється у відповідній процесуальній формі, встановленій законодавством, воно являє собою не одноразовий акт, а процес, що складається з послідовних стадій.

Доречно відзначити своєрідний зв'язок правозастосування з правотворчістю. Якщо органи правотворчості закладають у правову систему загальні програми поведінки, то органи застосування права покликані забезпечити приведення в життя загальних програм, конкретизоване їх втілення в реальних життєвих процесах. Правомірно зробити висновок про те, що правотворчість (нормативний рівень правового регулювання) та правозастосування (індивідуальний рівень правового регулювання) є взаємопов'язаними та співвідносяться як можливість та дійсність. Адже норми права як результат правотворчості отримують своє реальне життя за допомогою індивідуальних актів, які, відповідно, є результатом правозастосування¹³.

У результаті правозастосування забезпечується цілкове врахування усіх особливостей конкретної ситуації, і цим забезпечується казуальне (індивідуалізоване) регулювання суспільних відносин. Тобто, індивідуальна регламентація є допоміжним засобом, за допомогою якого норма права конкретизується, втілюється в життя. В цьому виявляється юридична, індивідуально-конкретизуюча природа правозастосування та суттєве, самостійне значення індивідуально-правової діяльності у правовій системі, шляхом врахування конкретної ситуації та усунення перешкод в процесі реалізації права.

Що стосується визначення характеру правозастосування, то, враховуючи появу нових суб'єктів правозастосування, спостерігається тенденція до нівелювання державно-владного характеру цього виду юридичної діяльності. Ми спробуємо довести, що застосуванню норм права, в будь-якому випадку, притаманний державно-владний характер. У цьому виявляється особливе значення правозастосування, оскільки, надаючи повноваження на застосування права тільки визначеним законом органам, держава контролює найважливіші суспільні відносини, запобігаючи цим самим свавіллям.

Аналізуючи правозастосування як одну із форм правореалізації, необхідно зазначити, що воно відрізняється від інших її форм тим, що воно засновується на методі державно-владного припису компетентного органу і ця теза є основоположною в обґрунтуванні природи правозастосування.

В цьому значенні застосування права є ніби спеціальним «механізмом», який пов'язує норму, яка застосовується з її повною реалізацією у поведінці суб'єктів¹⁴. Він передбачає обов'язкову участь компетентних органів, наділених владною компетенцією. Останнє і забезпечує в цих випадках втілення в життя вимог норм права. Держава через застосування права організовує, упорядковує відповідні відносини. Компетентний орган виступає від імені держави, за його повноваженням приймає рішення по справі на основі норми права в залежності від особливостей фактичних обставин справи. Поведінка суб'єктів, які реалізують норму права опосередковується шляхом визначення органом державної влади конкретних прав та обов'язків цих суб'єктів в рамках норми, яка застосовується.

У зв'язку з розвитком суспільних відносин число суб'єктів правозастосування значно розширюється. Нині загальновизнаним вважається, що правозастосовчу діяльність можуть здійснювати, наприклад, органи місцевого самоврядування, громадські організації, третейські суди, комісії з розгляду трудових спорів, і навіть окремі особи (як от, нотаріуси). Проте індивіди не можуть бути суб'єктами правозастосування, оскільки в кожному конкретному випадку держава дає дозвіл на застосування права та контролює його результати, і в даному випадку громадя-

нин діє як представник держави, за її дорученням, а не як фізична особа.

Звичайно, у здійсненні права у тій чи іншій соціально-правовій ролі виступають також інші учасники, і в цьому випадку їх діяльність іменується правовою активністю, яка являє собою важливий компонент об'єктивної та суб'єктивної сторін правозастосування. Як слушно стверджує С.С. Алексєєв, у сфері здійснення права поняття «правова активність» має значення самостійної юридичної категорії, яка певним чином є однопорядковою з поняттям «правозастосування». Ця категорія дає змогу відокремити юридично значущу діяльність інших учасників процесу реалізації права від діяльності органів і посадових осіб, наділених державно-владними повноваженнями¹⁵.

На підтвердження цього застосування права має місце там, де є владне рішення компетентного органу з приводу конкретної життєвої ситуації. Владність рішення означає певну взаємодію між суб'єктами права, якій притаманний елемент управління вчинками людей та інших суб'єктів права, що здійснюється в імперативній формі. Про державно-владний характер правозастосування також свідчить: а) односторонність волевиявлення органу наділеного владними повноваженнями, адже, для застосування права не обов'язкова двостороння угода, а зміст ухваленого рішення не залежить від бажання осіб, яким воно адресується; б) категоричність передбаченого цим актом веління; в) обов'язковість владних рішень для виконавців, підкорення їх волі; г) забезпеченість та охорона таких рішень силою морального, громадського впливу та силою державного примусу¹⁶.

Акти застосування права є формою виразу владних повноважень органів держави та посадових осіб¹⁷. Юридична природа акту застосування права являє собою одностороннє волевиявлення уповноваженого органу та є складовим елементом фактичного складу, без якого не може реалізуватися конкретна правова норма. Правозастосовчий акт встановлюється в якості державно-владного припису, обов'язкового для осіб, яким він адресований. Він як норма права володіє владним характером, проте, являється не загальним, а індивідуальним актом. Можна сказати, що правозастосовчий акт підтверджує та посилює владність юридичних норм.

Таким чином, держава делегує повноваження іншим суб'єктам і цим самим «забарвлює» їх діяльність з реалізації наданих повноважень владною авторитетністю, зумовлює прояв у ній ознак імперативності¹⁸. Владна авторитетність правозастосування створює гармонію діяльності суб'єктів управлінських відносин, підтримує їх дисципліну, на її основі акти застосування права стають обов'язковими та забезпечуються всіма засобами, якими володіє держава (засобами переконання і заохочення, матеріальними, грошовими ресурсами, а також засобами примусу). Застосувати право – значить використати владу, зокрема владні повноваження спеціально-правового статусу. Звичайно таку діяльність можуть здійснювати тільки суб'єкти визначені державою.

Отже, правозастосуванню притаманне багатоаспектне значення, оскільки ця юридична категорія розглядається в якості самостійної форми право-реалізації, державного засобу казуального впливу на суспільні відносини, за допомогою якого в тканину правової системи включаються індивідуально-правові приписи, які, головним чином, покликані продовжити правове регулювання, розпочате правотворчістю. Крім того, правозастосування забезпечує безперервність процесу реалізації норм права, шляхом наділення одних учасників суспільних відносин суб'єктивними правами, а інших – відповідними обов'язками.

На нашу думку, правозастосування виявляється у функції індивідуального

регулювання суспільних відносин і правозабезпечувальній функції. Перша із функцій реалізується тоді, коли без актів правозастосування правовідносини загалом не можуть виникнути чи зазнати змін, у контексті другої забезпечується належна реалізація вже наявних правовідносин. Головною метою правозастосування є забезпечення дії права, а не якісь інші завдання; цілі правозастосування визначені нормативною основою механізму правового регулювання, що забезпечує дієвість правової системи.

1. *Дюрягін І.Я.* Применение норм советского права. – Свердловск, 1978. – С. 31.
2. *Недбайло П.Е.* Применение советских правовых норм. – М., 1960. – С. 139.
3. *Фиолетов М.М.* К вопросу о догматическом методе теории применения права. – Саратов, 1924. – С. 81.
4. *Рабинович П.М.* Основы загалльної теорії права та держави: Навч. посібн. – К., 2001. – С. 132.
5. *Дюрягін І.Я.* Правоприменительное отношение как разновидность управленческих правоотношений // Советское государство и права. – 1977. – № 7. – С. 48.
6. *Бочаров Д.О.* Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми: Проблемні лекції. – Дніпропетровськ: АМСУ, 2006. – С. 132.
7. *Карташов В.Н.* Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность. – Саратов, 1989. – С. 85.
8. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права. – Х., 2006. – С. 356.
9. *Малишев Б.В., Москалюк О.В.* Застосування норм права (теорія і практика): Навч. посібник. – К.: Реферат, 2010. – С. 10.
10. *Дюрягін І.Я.* Применение норм советского права. – Свердловск., 1978. – С. 19.
11. *Васьковский Е.В.* Руководство к толкованию и применению закона. – Одеса, 1913. – С. 21.
12. *Александров Н.Г.* Применение норм советского социалистического права. – М., 1958. – С. 14.
13. *Малишев Б.В., Москалюк О.В.* Цит. праця. – С. 19.
14. *Бро Ю.М.* Проблемы применения советского права. – Иркутск, 1980. – С. 17.
15. *Алексеев С.С.* Теория права. – М., 1994. – С. 183.
16. *Гнатюк М.Д.* Загальна характеристика застосування норм права як особливої форми його реалізації // Часопис Київського університету права НАНУ. – 2005. – №4. – С. 47.
17. *Васильев А.М.* О применении норм советского права // Советское государство и право. – 1954. – № 7. – С. 98.
18. *Бочаров Д.О.* Цит. праця.